
**ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY**
Studia Pedagogiczne z. 34

Krzysztof Jakubiak
Bydgoszcz

**RODZINA JAKO PRZEDMIOT ZAINTERESOWAŃ
AKCJI KATOLICKIEJ W POLSCE (1930-1939)**

Następstwem wezwania papieża Jana Pawła II skierowanego 12 stycznia 1993 r. do Episkopatu Polski, a dotyczącego reaktywowania Akcji Katolickiej¹, stało się powtórne założenie tej ogólnokościelnej organizacji. Choć nie ulega wątpliwości, że nie jest możliwe proste przeniesienie zarówno określonych struktur, jak i doświadczeń z okresu międzywojennego do aktualnych wyzwań, uwarunkowań działalności, a także jej form, przed jakimi staje współczesna Akcja Katolicka, niemniej należy pamiętać o jej tradycji oraz dorobku.

Odradzenie się Akcji Katolickiej w Polsce, wywołało zainteresowanie jej dziejami wśród historyków Kościoła. Zaowocowało ono wydaniem w dwóch znakomitych rozpraw będących próbą ukazania, w sposób syntetyczny, genezy, rozwoju i działalności Akcji Katolickiej w II Rzeczypospolitej, na tle działalności ogólnokościelnej². Stały się one nie tylko kontynuacją, ale wręcz koniecznym i długo oczekiwanym uzupełnieniem oraz znaczącym uszczegółowieniem niewielu wcześniejszych publikacji zajmujących się wprost problemem apostołstwa ludzi świec-

¹ Kościół wspólnotą ewangelizującą. Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II do I grupy biskupów (przybyłych do Rzymu z wizytą „ad limina Apostolorum”. L'Observatore Romano”, wyd. polskie 1993 nr 2, s. 15-18.

² Ks. K. Jeżyna, Akcja Katolicka w II Rzeczypospolitej, Lublin 1996; ks. M. Leszczyński, Akcja Katolicka w Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego, Lublin-Pelplin 1996.

kich³. Tym samym została wypełniona luka we współczesnej historiografii.

W znaczeniu ogólnym przez Akcję Katolicką rozumiało się w przeszłości, podobnie jak i obecnie, apostołat świeckich – organizację kościelną podejmującą działalność ewangelizacyjną we własnym środowisku⁴.

Zadania apostołskie katolików świeckich, spełniane pod kierunkiem hierarchii, po raz pierwszy określił w 1903 r. papież Pius X mianem „Akcji Katolickiej”. Natomiast w encyklice *Il fermo proposito* z 11 czerwca 1905 r. papież nakreślił program i formy działalności tego ruchu⁵.

Idee, zasady działalności oraz formy organizacyjne Akcji Katolickiej sprecyzował papież Pius XI w encyklice pt. *Ubi arcano Dei (O sztuce Bożej)* z 23 XII 1922 r., a następnie rozwinął w kolejnych listach z lipca i listopada 1928 roku⁶. Te akty i dokumenty papieskie, w tym szczególnie ostatni list *Quae nobis* z 13 XI 1928 r., adresowany do ks. kardynała Adolfa Bertrama, dały formalny początek narodzinom i rozwojowi Akcji Katolickiej w wielu krajach Europy. Pius XI nazywany „papieżem Akcji Katolickiej” doceniał rolę ruchów masowych w powojennych społeczeństwach krajów europejskich. Widział w nich bowiem skuteczną siłę, zdolną podjąć dzieło rechrystianizacji obyczajów i krzewienia zasad chrześcijańskich w życiu publicznym.

Ramy i struktury organizacyjne Akcji Katolickiej w poszczególnych krajach były kwestią otwartą. Rozwiązanie ich zależało od splotu całego szeregu czynników: tradycji narodowej, stanu życia religijnego i organizacji katolickich, a także poziomu ekonomicznego i socjalnego społeczeństwa oraz sytuacji politycznej w państwie. W myśl bowiem założeń Piusa XI, Akcja Katolicka miała być ruchem międzynarodowym, zachowując jednak w poszczególnych krajach narodową specyfikę. Pierwsze struktury narodowe Akcji Katolickiej powstały najpierw we Włoszech (1915 r.), a następnie w innych już formach organizacyjnych w Hiszpanii, Belgii, Holandii i Francji⁷. Wszędzie jednak Akcja Katolicka powstawała na podłożu wcześniej już istniejących organizacji katolików świeckich. Różnorodny był w tych krajach

³ Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1939. Red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981, s. 417-451; Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939, Lublin 1992, s. 500-573; J. Majka, Akcja Katolicka w Polsce w XX-leciu międzywojennym. W: *Verbum Crucius*, Wrocław 1974, s. 64-80; W. Mysiek, Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939, Warszawa 1966; J. Stolarczyk, Katolicyzm społeczny, Warszawa 1969.

⁴ Ks. Eugeniusz Mitek, *Pedagogika dla teologów. Historia-teoria-liturgia-ruchy*, Opole 1996, s. 279.

⁵ Ks. M. Leszczyński, op.cit., s. 30; ks. E. Mitek, op.cit., s. 279-280.

⁶ S. Bross, *Akcja Katolicka według orzeczeń Stolicy Apostolskiej*, t. 2, Poznań-Warszawa-Wilno 1929, s. 16.

⁷ A. Roszkowski, *Akcja Katolicka we Włoszech, Belgii, Holandii, Francji i w Polsce*. W: *Akcja Katolicka. Zasady pracy*, Łódź 1930, s. 33-38.

zakres i formy działalności tej ogólnokościelnej organizacji, od stricte religijnych, poprzez kulturalne i edukacyjne, aż po działania charytatywne, a także, jak to miało miejsce np. w Belgii, akcję socjalną i obronę praw robotników.

Również w Polsce, podobnie jak nieco wcześniej w niektórych krajach Europy Zachodniej, koordynację działań różnych stowarzyszeń katolickich, a właściwie ich zjednoczenie, miała właśnie podjąć Akcja Katolicka. Chodziło tu o wielkie, mające swoje tradycje organizacje, będące jej poprzedniczkami: Ligę Katolicką, Federację Młodzieży Polskiej, Związek Katolicki, Sodalację Mariańską i organizacje tercjar-skie.

Sformalizowane działania na rzecz powołania Akcji Katolickiej w Polsce zostały podjęte dopiero we wrześniu 1928 r., gdy utworzona została specjalna Komisja Episkopatu Polski z kardynałem Augustem Hlondem na czele. Rezultatem jej prac było podjęcie podczas konferencji biskupów polskich w dniach 28-30 kwietnia 1930 r. w Poznaniu decyzji o utworzeniu Akcji Katolickiej w Polsce. Oparto ją na statucie konstytucyjnym, jednolitym dla całego kraju, opracowanym przez biskupa katowickiego Stanisława Adamskiego, który wkrótce zatwierdził Pius XI. Był to jedyny, poza Włochami, statut krajowy usankcjonowany przez papieża. Polska hierarchia kościelna opowiedziała się również za włoskim modelem tego stowarzyszenia, opartym na czterech organizacjach stanowych, tzw. kolumnach: mężów, kobiet oraz młodzieży męskiej i żeńskiej. Stowarzyszenie posiadało charakter centralistyczny i szczeblowy, a jego strukturę tworzyły: Naczelny Instytut Akcji Katolickiej w Poznaniu, instytuty diecezjalne oraz dekanalne i parafialne oddziały Akcji Katolickiej. Nad zgodnością działania stowarzyszenia z nauką kościelną na każdym szczeblu czuwał asystent kościelny. Drugim członem w strukturze Akcji Katolickiej były od 1934 r. ogólnokrajowe jej organizacje (kolumny): Katolicki Związek Mężów, Katolicki Związek Kobiet, Katolicki Związek Młodzieży Męskiej, Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej. Z czasem wyodrębniały się także oddziały środowiskowe: wiejskie i miejskie, a nawet referaty robotnicze. Utworzono także Akcję Katolicką w wojsku i dla Ukraińców obrządku grekokatolickiego⁸.

W roku 1937 stowarzyszenia zgrupowane w Akcji Katolickiej liczyły łącznie około 615 tysięcy członków⁹. Członkowie stowarzyszenia rekrutowali się głównie

⁸ Ks. E. Mitek, *op.cit.*, s. 281-282.

⁹ R. Bender, *Katolicka myśl i działalność społeczna w Polsce w XIX i XX wieku*. W: *Z dziejów katolicyzmu społecznego*, Lublin 1987, s. 59.

z duchowieństwa, ziemiaństwa, a także ze środowiska chłopskiego, mieszczańskiego i w niewielkim stopniu robotniczego. Dość licznie była w nim reprezentowana młodzież bezrobotna, najmniej zaś inteligencka. Wpływ Akcji Katolickiej był szczególnie duży na wsi i w małych miastach, znacznie mniejszy zaś w większych ośrodkach miejskich. Pamiętać w tym kontekście należy, że działalność apostolska stowarzyszenia zmierzała do przemiany środowisk, w których działały jego związki i koła w duchu chrześcijańskim. Obok form wspólnotowego praktykowania wiary, zakres działalności apostolskiej Akcji Katolickiej w Polsce obejmował szeroko pojętą dziedzinę społeczno-ekonomiczną zmierzającą do urzeczywistnienia idei sprawiedliwości społecznej oraz kulturalną, przejawiającą się głównie w prowadzeniu bibliotek i czytelni oraz uprawianiu twórczości artystycznej i upowszechnianiu sztuki¹⁰. W tym przypadku zadaniem Akcji Katolickiej była ochrona wartości religijnych kultury polskiej. Mimo częstego deklarowania apolitycznego i ponadpartyjnego charakteru stowarzyszenia, na co zwracał uwagę sam Pius XI, niekiedy Polska Akcja Katolicka próbowała wpływać na życie polityczne i angażowała się w walkę z partiami lewicowymi, masonerią i ruchami wolnomyślicielskimi¹¹.

Kształtowania świadomości katolickiej swych członków Akcja Katolicka dokonywała w znacznej mierze za pośrednictwem wielu serii książkowych. Promowały one naukę i kulturę katolicką oraz dotyczyły teorii i praktyki apostołstwa świeckich. Biblioteczka Akcji Katolickiej wydawała w przystępnej formie aktualia dotyczące podstawowych form organizacyjnych i życia w domu rodzinnym, we wspólnocie małżeńskiej, a także różnych formach społecznych, gospodarczych i państwowych. Ważną rolę w formacji członków Akcji Katolickiej spełniały jej organy prasowe na czele z głównym periodykiem pn. „Ruch Katolicki” (1931-1939) i pierwszym polskim katolickim tygodnikiem literacko-społecznym – poznańską „Kulturą” (1936-1939). Poza tymi czasopismami, każda diecezja wydawała własny organ prasowy miejscowych stowarzyszeń Akcji Katolickiej, a kolumny cztery własne periodyki.

Kościół katolicki, zwłaszcza od czasów papieża Leona XIII (1878-1903) i jego encyklik, szczególnie *Arcanum Divinae Sapientiae* z 1880 r. i *Rerum Novarum* z 1891 r., rozpoczął formułowanie swej doktryny społecznej. Od tej też pory stale

¹⁰ C. Kaczmarek, Podstawy i organizacja Akcji Katolickiej, Warszawa 1930, s. 99 i nast.; L. Civardi, Podręcznik Akcji Katolickiej, t. 2. Praktyka, Poznań 1935, s. 156-160; B. Kominek, Apostołstwo świeckich w parafii, Poznań 1935; S. Adamski, Parafialna Akcja Katolicka, Poznań 1938.

¹¹ Ks. E. Mitek, op.cit., s. 285.

podkreślał wartość i rolę rodziny jako środowiska wychowawczego, a także strzegł prawa rodziny do wychowania swego potomstwa. Hierarchia Kościoła, otaczając szczególną troską i opieką instytucję małżeństwa i rodzinę, wychodziła bowiem ze słusznego założenia, iż człowiek musi wychowywać się w atmosferze miłości, którą w pełni mogą zapewnić świadomi swoich obowiązków i sami złączeni tym uczuciem rodzice. Dlatego też m.in. odnowienie ducha chrześcijańskiego w rodzinie było jednym z najważniejszych zadań Akcji Katolickiej, gdyż, jak twierdzono, nie można odnowić społeczeństwa w duchu chrześcijańskim, jeśli nie uzdrowi się wcześniej najmniejszej jego części za jaką uważano rodzinę¹². Objawy kryzysu małżeństwa i rodziny upatrywano przede wszystkim w przejawach i faktach niechęci do małżeństwa, korzystania z ustawodawstwa rozwodowego, sztucznej kontroli urodzeń, tzw. wolności seksualnej, niechęci do posiadania potomstwa lub też zaniedbywaniu go pod względem opiekuńczym i wychowawczym oraz zaniku solidarności rodzinnej. Kler i działacze Akcji Katolickiej dostrzegali także ujemne zjawiska z punktu widzenia stabilności i autorytetu rodziny jako środowiska wychowawczego w lansowanej wówczas przez czynniki rządowe doktrynie politycznej zawierającej elementy totalitaryzmu państwowego i koncepcji pedagogicznej – wychowania państwowego, jak również w nie sprzyjających warunkach społeczno-ekonomicznych kraju oraz ruchu emancypacji kobiet¹³.

Chcąc tym negatywnym zjawiskom przeciwdziałać, począwszy od końca lat dwudziestych, hierarchia polskiego Kościoła katolickiego i związane z nią organizacje, jak również środowisko pedagogów, zainicjowały zakrojoną na szeroką skalę „akcję obronną na rzecz ogniska rodzinnego”¹⁴. Prezes Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, hr. Adolf Bniński cel podejmowanych działań określił następująco: „Chodzi o to, aby rodzinie przywrócić jej właściwe znaczenie, aby uczynić z niej rzeczywisty bastion kultury i idei chrześcijańskiej oraz mocne oparcie dla ciągłości i dalszego rozwoju tej kultury”¹⁵. Najlepszym dowodem rangi, jaką polska Akcja Katolicka przypisywała rodzinie, było oficjalne poświęcenie pracy rocznej w 1932 r. sprawom rodziny.

¹² Ks. K. Jeżyna, op.cit., s. 129.

¹³ A. Niesiołowski, Kryzys rodziny nowoczesnej i jego przyczyny. W: Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego Studium o Rodzinie w Poznaniu, w dniach 2-6 września 1935, Poznań 1936, s. 314-334; M. Wachowski, Jakie czynniki społeczne zagrażają rodzinie w chwili obecnej, tamże, s. 335-356; L. Dobrzyńska-Rybicka, Zadania świata kobiecego wobec kryzysu rodziny, tamże, s. 449-457.

¹⁴ Przemówienie Adolfa hr. Bnińskiego. W: Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego..., s. IX.

¹⁵ Tamże, s. X.

Subiektywnie postrzegane wzmiankowane tu zjawiska i fakty wywarły niewątpliwie wpływ na odnowienie oraz pogłębienie katolickiej doktryny o rodzinie, przede wszystkim w zakresie teologii moralnej i etyki, a także wyodrębnienia w pedagogice katolickiej „nowego, otoczonego wielką troską działu wychowania rodzinnego”¹⁶.

Pogłębieniu zainteresowania, ze strony Akcji Katolickiej problemem małżeństwa i rodziny jako przedmiotu apostołstwa, sprzyjało ogłoszenie i opublikowanie dwóch kolejnych encyklik Piusa XI: *Divini illius magistri*¹⁷ (*O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*) z 31 XII 1929 r. i *Casti connubii*¹⁸ (*O małżeństwie chrześcijańskim*) z 31 XII 1930 roku. Stały się one także znaczącym impulsem dla rozwoju naukowej i popularnej myśli pedagogicznej dotyczącej rodziny jako środowiska wychowawczego. Należy tu zaznaczyć, że encykliki te potwierdzały oraz znacznie rozszerzały zgodnie z nowymi potrzebami i warunkami społeczno-ekonomicznymi, wcześniejsze encykliki Leona XIII.

Należy w tym miejscu jednak odnotować, że prawie dwa lata przed ogłoszeniem *Casti connubii*, wybitny filozof i pedagog katolicki, były rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, o. Jacek Woroniecki opublikował w 1928 r. bardzo doniosłą pracę pt. *Podstawy katolickiej nauki o małżeństwie*¹⁹. Rozprawa ta, analizująca z punktu widzenia teologii moralnej i etyki główne cele małżeństwa, stanowiła istotne ogniwo procesu kształtowania katolickiej doktryny w tym zakresie. Podobną rolę spełniły również rozprawy profesorów Uniwersytetu Lubelskiego wydane w pracy zbiorowej pt. *Małżeństwo w świetle nauki katolickiej* (Lublin 1928).

Główne założenia pedagogiczne obu encyklik Piusa XI dotyczyły m.in. uznania rodziny jako głównego podmiotu wychowania, a rodziców za pierwszych i najważniejszych wychowawców oraz pojmowania jako przedmiotu wychowania – całego człowieka „ze wszystkimi swoimi władzami przyrodzonymi i nadprzyrodzonymi”²⁰. Istotę wychowania upatrywały w ukształtowaniu przez współdziałanie z łaską Bożą prawdziwego chrześcijanina.

¹⁶ J. Kuchta, *Nowe kierunki i dążenia współczesnej katolickiej pedagogiki*, Lwów 1939, s. 176.

¹⁷ Pius XI, *Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży (Divini illius magistri)*, Warszawa 1930.

¹⁸ Pius XI, *Encyklika o małżeństwie chrześcijańskim (Casti connubii)* z 31.12.1930, Warszawa 1931.

¹⁹ O. J. Woroniecki, *Wychowanie człowieka*, Kraków 1961, s. 212-246.

²⁰ Pius XI, *Encyklika o chrześcijańskim...*, s. 25.

Pius XI bardzo wyraźnie rozgraniczał kompetencje i funkcje wychowawcze rodziny, kościoła i państwa, przypisując temu ostatniemu podmiotowi zadania o charakterze pomocniczym, ograniczone do wspierania inicjatyw i działalności wychowawczej dwóch pierwszych podmiotów.

Pouczać z kolei o istocie małżeństwa chrześcijańskiego i jego sakramentalnego charakteru papież wskazywał, że jest ono dziełem Boga, a najważniejszymi jego celami są przekazanie życia i wychowanie dzieci²¹. Pius XI uznając równość obojga małżonków co do praw i obowiązków, twierdził jednocześnie, że powinna istnieć pewna nierówność i podporządkowanie się żony i dzieci wobec męża. Mężowi bowiem przyznawał w rodzinie pierwszeństwo w porządku władzy, natomiast żonie w porządku miłości²². Katolicycy komentatorzy encykliki papieskiej z 1930 r., wskazywali na istotę rodziny – jako wzajemnych relacji męża, żony i dzieci. Wielkość i rolę kobiety ukazywali nie w oderwaniu od rodziny, ale właśnie w jej ramach²³.

Treści obu encyklik wyrażały chrystocentryczny charakter wychowania, zgodnie z którym Chrystus traktowany był jako źródło, cel i wzór wychowania chrześcijańskiego. Zarówno papież, jak i komentatorzy jego encykliki *O małżeństwie chrześcijańskim* uważali, że tylko zdrowe religijnie małżeństwo jest w stanie stworzyć dobrą rodzinę. Natomiast wzór rodziny stanowiła Rodzina Święta.

Znamienna jest również zawarta w encyklice *O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży* bardzo ostra krytyka ówczesnych kierunków pedagogicznych, które zdaniem papieża, mimo swych odmiennych założeń, posiadały jedną cechę wspólną: pomniejszały człowieka „ograniczając go tylko do ziemskich wymiarów”²⁴.

Idee, zasady oraz konkretne wskazania zawarte w tych głównych dokumentach Magisterium Kościoła dotyczących małżeństwa, rodziny i wychowania, znalazły pełne odzwierciedlenie w licznych, pojawiających się w latach trzydziestych rozprawach naukowych, jak również bogatej popularyzatorskiej literaturze pedagogicznej.

Z inspiracji Episkopatu Polski w dzieło kształtowania modelu małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej oraz rozpracowanie zagadnień wychowania w rodzinie, włączył się w połowie lat trzydziestych Naczelny Instytut Akcji Katolickiej. Ważną

²¹ Pius XI, Encyklika o małżeństwie..., s. 11.

²² Tamże, s. 44; L. Błaszczak, Stanowisko i rola ojca w rodzinie, „Ruch Katolicki” 1935, nr 11, s. 532-534.

²³ Por. L. Civardi, op.cit., s. 199 i nast.; F. Forecki, Akcja katolicka wśród kobiet. W: Akcja Katolicka. Zasady pracy, Łódź 1930, s. 116-117.

²⁴ Pius XI, Encyklika o chrześcijańskim..., s. 26.

funkcję społeczno-wychowawczą spełniały zjazdy aktywu tej organizacji, których zadaniem było szczegółowe opracowanie wytycznych ideowych oraz programu Akcji Katolickiej, dostosowanego do polskich warunków społeczno-ekonomicznych.

W ramach Ogólnopolskich Studiów Akcji Katolickiej odbyły się cztery takie spotkania, z których dwa pierwsze zostały poświęcone wypracowaniu doktryny wychowawczej. W dniach 2–6 września 1935 r. obradowało I Katolickie Studium o Rodzinie w Poznaniu, a w dniach 28 sierpnia – 1 września 1936 r. II Studium Katolickie o Wychowaniu w Wilnie. Przedstawione na kolejnych zjazdach referaty i głosy w dyskusji zostały następnie opublikowane w specjalnych wydawnictwach jako kilkusetstronicowe książki, stanowiące jednocześnie dokumenty programowe Akcji Katolickiej w Polsce²⁵.

W toku obrad pierwszego zjazdu w sposób bardzo wszechstronny i pogłębiony omówiono zagadnienia małżeństwa i rodziny analizowane z punktu widzenia pedagogiki, socjologii, etyki, prawa i ekonomii. Natomiast na drugim zjeździe określono m.in. główne idee i zasady personalizmu pedagogicznego oraz jego stosunek wobec innych kierunków pedagogicznych. Rozpatrywano także kompetencje oraz funkcje wychowawcze rodziny, kościoła i państwa.

Problematyka wychowania w rodzinie ze szczególnym uwzględnieniem nauki Piusa XI została również wyeksponowana w podręczniku pedagogiki ks. Karola Mazurkiewicza²⁶, książce ks. Stanisława Brossa²⁷ oraz w pracy zbiorowej pt. *Katolicyzm a rodzina* (Warszawa 1934).

Na szeroką skalę została zakrojona prowadzona przez Akcję Katolicką działalność popularyzatorska w zakresie upowszechniania wiedzy o rodzinie i wychowaniu. Prowadzono ją głównie w formie prelekcji i odczytów, w tym także radiowych, utrzymywania poradni wychowawczych dla rodziców, oraz przez zachęcanie do prenumeraty specjalistycznych czasopism kierowanych do rodzin i rodziców: dwumiesięcznika Archidiecezji Wileńskiej pn. „Ku Szczytom” (1938-1939) i miesięcznika ojców Pallotynów pt. „Rodzina Polska” (1927-1939). Ponadto Naczelny Instytut Akcji Katolickiej wydał w latach trzydziestych kilkadziesiąt prac zwartych,

²⁵ Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego Studium o Rodzinie w Poznaniu w dniach 2-6 września 1935 r. Studia Katolickie pod red. ks. S. Brossa, Poznań 1936; Katolicka Myśl Wychowawcza. Pamiętnik II Studium Katolickiego w Wilnie w dniach 28 VIII-1 IX 1936 r., Poznań 1937.

²⁶ Ks. K. Mazurkiewicz, Wychowanie w świetle chrześcijańskiej prawdy, Potulice 1937.

²⁷ Ks. S. Bross, Miłość, małżeństwo, rodzina, Poznań 1935.

w tym cykl 14 broszur o nakładzie po sto tysięcy egzemplarzy, publikowanych w ramach serii *Szkoła czynu*. W celu ilustracji tematyki tych popularnych wydawnictw można przytoczyć niektóre tytuły, np.: *Z psychologii życia małżeńskiego*, *Rodzina a państwo*, *Reformy prawne dla obrony rodziny*, *Rodzina a wychowanie*, *Współpraca rodziny i szkoły* oraz *Jaka powinna być rodzina chrześcijańska?*

Również i inne wydawnictwa, głównie diecezjalne i zakonne dodatkowo jeszcze rozszerzały wybór popularnych publikacji adresowanych do rodziców. Spośród tych wydawnictw jako reprezentatywne należy wymienić m.in. prace: ks. Kazimierza Bisztygi pt. *Upominek dla rodzin* (Kraków 1926), ks. Henryka Weryńskiego pt. *Na progu uświadomienia. Wskazówki dla matek i wychowawców* (Poznań 1930) oraz autora posługującego się inicjałami A.S. pt. *Dla matki. Popularne pogadanki wychowawcze* (Wilno 1938).

Polska Akcja Katolicka, zgodnie z wezwaniami Piusa XI zawartymi w encyklice *O małżeństwie chrześcijańskim*, bardzo zaangażowała się na rzecz swego udziału w wypracowywaniu projektów i opiniowaniu ustawodawstwa rodzinnego. Miała także ambicje i poczucie swego rodzaju misji wpływania, w tym korygowania, polityki socjalnej i prorodzinnej państwa. Domagano się od organów państwa działań ustawodawczych chroniących moralne wartości rodziny. W związku z tym stowarzyszenie prowadziło akcje mające na celu prawne zwalczanie prostytucji, pornografii, alkoholizmu i przestępczości. Postulowano także uchwalenie ustawy zabraniającej świeckich rozwodów oraz prawa wyboru wstępujących w związek małżeński między ślubem cywilnym a kościelnym²⁸.

W zakresie stosunków gospodarczych, również w myśl wskazań Piusa XI, Akcja Katolicka domagała się zagwarantowania tzw. „zapłaty rodzinnej”, aby ojcowie rodzin mogli tyle zarobić, żeby zapewnić całej swojej rodzinie konieczne utrzymanie „według zwyczajów stanu”²⁹. Działalność apostolska Akcji Katolickiej na rzecz rodziny przejawiała się także w często formułowanych wobec władz państwowych postulatach ekonomicznych i zapewnienia rodzinom słabszym gospo-

²⁸ E. Januszkiewicz, *Rodzina a państwo*, Poznań 1935, s. 8-9, 17; L. Domański, *Zasada nierozzerwalności małżeństwa*. W: *Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego...*, s. 42-60; H. Dembiński, *Prawa i obowiązki Kościoła wobec małżeństwa*, tamże, s. 90-106; F. Bossowski, *Prawny stosunek nowoczesnego państwa do małżeństwa katolickiego*, tamże, s. 107-118; I. Czuma, *Reformy prawne dla obrony rodziny*, tamże, s. 137-158; C. Martyniak, *Państwo i rodzina*, tamże, s. 461-488; F. Bossowski, *Polskie prawo*, „Ruch Katolicki” 1932, nr 9-10, s. 183-289.

²⁹ Pius XI, *Encyklika o małżeństwie...*, s. 15, 144; ks. K. Jeżyna, *op.cit.*, s. 143-144.

darczo opieki państwa i zapewnienia pomocy socjalnej. Wytrwale działacze Akcji Katolickiej upominali się o przestrzeganie i rozbudowę praw pracowniczych, ochronę pracy i macierzyństwa³⁰.

Obok działań mających na celu obronę praw rodziny w życiu społeczno-ekonomicznym, drugim zadaniem Akcji Katolickiej względem rodziny była, jak pisał m.in. M. Pirożyński, „troska o chrześcijańskie wychowanie dzieci w rodzinie”³¹.

Wypracowywany przez działaczy stowarzyszenia i pedagogów katolickich program wychowania rodzinnego opierał się nie tylko na bezpośrednich wskazaniach encyklik papieskich. Podstawą teologiczną jego założeń i twierdzeń była również nauka Chrystusa przekazana w Ewangeliach, listy apostołskie oraz pouczenia Ojców Kościoła. Rzadziej, choć również, nawiązywał on do tekstów biblijnych o małżeństwie i rodzinie Starego Testamentu.

Z tych właśnie nauk pedagodzy katolicycy wyprowadzili cele małżeństwa, które sprowadzano do założenia rodziny, wychowania potomstwa, wzajemnej pomocy i zaspokojenia pożądliwości³².

Rozpatrując związane z tymi celami funkcje rodziny, podkreślano jej rolę jako społeczności wychowawczej, duchowej, religijnej i gospodarczej. Konsekwentnie, zgodnie z naukami papieskimi, akcentowano nienaruszalne kompetencje i autonomiczne prawa rodziny w zakresie wychowania potomstwa, w które instytucje państwa nie powinny ingerować, ani ich naruszać³³. Wychowanie rodzinne miało obejmować cele i treści religijne, społeczne, kulturalne i narodowe. Pojmowane więc było ono integralnie, choć wskazywano jednocześnie na jego aspekty. Rolę szkoły, a nawet kościoła uznawano jako pomocniczą wobec stworzenia w rodzinie środowiska dla wychowania dzieci i młodzieży³⁴. Pogląd ten był zupełnie zgodny z

³⁰ Ks. K. Jeżyna, op.cit., s. 144.

³¹ Ks. M. Pirożyński, Akcja Katolicka, Kraków 1935, s. 19.

³² Ks. M. Kozal, Polskę uratuje małżeństwo katolickie. W: Akcja Katolicka. Zbiór kazań, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1928, s. 244-253; ks. F. Mirek, W obronie małżeństwa, Poznań 1926; o. J. Woroniecki, op.cit., s. 223 i nast.; K. Michalski, Małżeństwo i rodzina w świetle filozofii chrześcijańskiej. W: Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego..., s. 2-41; J. Rostworowski, Istota małżeństwa w pojęciu katolickim, tamże, s. 42-60; Tenże, Upadek rodziny drogą do upadku społeczeństwa. W: Akcja Katolicka. Zbiór Kazań..., s. 35 i nast.

³³ Ks. S. Bross, op.cit., s. 59-76; I. Czuma, Harmonia praw kościoła, rodziny i szkoły do wychowania. W: Katolicka myśl..., s. 242-260.

³⁴ A. Parys, Akcja Katolicka wśród dzieci i młodzieży. W: Akcja Katolicka. Zasady pracy, Łódź 1930, s. 135-149; Civardi, op.cit., s. 121 i nast.

przekonaniem Piusa XI na temat rodziny jako pierwszego, naturalnego i koniecznego środowiska wychowawczego dziecka³⁵.

Z kolei w myśl założeń personalizmu twierdzono, że wychowanie rodzinne jest zawsze kształtowaniem osobowości, a obejmuje ono zarówno wychowanie dzieci, jak również ustawiczną pracę rodziców nad sobą³⁶. Uważano również, że członkowie rodziny w swym wzajemnym oddziaływaniu posługują się miłością, która, jak podkreślano, stanowi najważniejszy warunek i podstawę wpływu wychowawczego. W związku z tym stwierdzano, że przez miłość i dzięki niej, należy dążyć do związku intelektów i woli członków rodziny, co z kolei stanowi o istocie więzi rodzinnej. Z miłością przyrodzoną w rodzinie chrześcijańskiej łączono immanentnie więź nadprzyrodzoną, opartą na wierze w Boga³⁷. To wszystko natomiast decydowało o istocie rodziny jako środowiska wychowawczego i stanowiło o panującej w niej atmosferze, dającej, jak sądzono, możliwość prawidłowego wypełniania założonych funkcji.

Rozpatrując rodzinę jako pierwsze dla dziecka i najbliższe mu środowisko wychowawcze, pedagodzy związani z Akcją Katolicką podkreślali, że w niej to właśnie dziecko po raz pierwszy doznaje bezinteresownej miłości, uczy się myśleć, otrzymuje wskazówki na życie, kształtuje cechy charakteru i linię własnego rozwoju moralnego, a także poprzez kontakty z bliskimi – uspołecznia się³⁸. Autorzy prac pedagogicznych wydawanych przez Akcję Katolicką byli zgodni, że przedmiotem szczególnej troski rodziców powinien być rozwój moralny i religijny dzieci. Doceniając cele w zakresie rozwoju umysłowego, fizycznego i estetycznego dzieci, stawiano je jednak na drugim miejscu. W związku z tym, w hierarchii celów wychowania akcentowano wyrabianie u dzieci właściwej postawy duchowej wobec Boga i wyrabianie nawyków praktyk religijnych. W dalszej kolejności sytuowano kształtowanie altruizmu, rozbudzanie miłości, szacunku i życzliwości wobec członków rodziny, jak również i innych ludzi oraz wdrażanie do samowychowania³⁹.

³⁵ Pius XI, Encyklika o chrześcijańskim..., s. 32.

³⁶ K. Górski, Rodzina a kultura współczesna. W: Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego..., s. 78.

³⁷ Tamże, s. 77.

³⁸ W. Bałachowski, Zasady i ideał wychowania rodzinnego. W: Katolicka myśl..., s. 299-307; ks. S. Bross, op.cit., s. 48-53.

³⁹ M. Sopoćko, Polskie i katolickie ideały i systemy wychowania. W: Katolicka myśl..., s. 169-198; B. Żulińska, Wychowanie religijno-moralne dzieci w wieku szkolnym, tamże, s. 261-285; Z. Fedorowicz, Wychowanie

Te i inne cele wychowawcze, które w istocie sprowadzały się do kształtowania cech oraz postaw człowieka i obywatela, w popularnych książkach przeznaczonych dla rodziców były szczegółowo zoperacjonizowane⁴⁰. W tym kontekście podkreślano także potrzebę i znaczenie jednomyślności rodziców w kwestii określenia kierunku wychowawczego dziecka.

Przypisując ważną rolę wychowawczą właściwej atmosferze środowiska rodzinnego, w szczególności eksponowano stosunek rodziców do dziecka. W tym zakresie uważano, że podstawą działania wychowawczego jest pełna akceptacja, poszanowanie godności i podmiotowości dziecka oraz respektowanie jego praw. Jeden z twórców pedagogiki katolickiej ks. Stanisław Dunin-Borkowski, nawiązując do znanego hasła Ellen Key, pisał o „katolickim stuleciu dziecka”⁴¹. Stwierdzając, że każdy wychowanek jest niepowtarzalną indywidualnością, zalecał w związku z tym opieranie pracy wychowawczej na indywidualnym planie. Pochodną tych postulatów było podkreślenie roli zaufania w wychowaniu. Cytowany pedagog wyrażał wręcz przekonanie, że „pedagogika katolickiego dziecka musi być pedagogiką zaufania”⁴². Dlatego też, wychodząc z założenia o obustronnym wpływie wychowawczym rodziców i dzieci, jako najbardziej odpowiednie metody oddziaływania wychowawczego uważano przykład osobisty rodziców i wychowywanie przez kształtowanie tradycji rodzinnych. Ponadto zalecano opierać wychowanie na metodach perswazji, stawianiu dziecku zadań oraz oddziaływaniu łagodnym, odwołującym się do autorytetu i miłości. Ważną rolę przypisywano także uczeniu dziecka samokontroli i przyswajaniu nawyków pracy nad samym sobą. Postulat samowychowania, w jeszcze większym stopniu odnoszono do rodziców, rozszerzając go o konieczność własnego samokształcenia pedagogicznego.

Jako najbardziej odpowiednią ze względów wychowawczych uważano rodzinę liczną, składającą się od trojgą do pięcioro dzieci. Zdecydowanie natomiast przeciwstawiano się wychowywaniu małego dziecka w żłobkach lub przedszkolach. Często na ten temat można było spotkać w literaturze opinie zbliżone do sformu-

religijno-moralne w szkole średniej, tamże, s. 286-290.

⁴⁰ A.S., Dla matki. Popularne pogadanki wychowawcze, Wilno 1938; J. Ratyński, O wychowaniu nowego człowieka, Płock 1937, s. 36-48.

⁴¹ J. Kuchta, op.cit., s. 133.

⁴² Tamże, s. 135.

lowanej m.in. przez ks. Stanisława Brossa – redaktora „Studiów Katolickich”, który pisał, że „oddzielanie dzieci od rodziców i wychowywanie ich poza domem jest pedagogicznym błędem i socjologiczną zbrodnią⁴³”.

Zgodnie ze wskazaniami papieskimi zawartymi w cytowanej już encyklice *O małżeństwie chrześcijańskim*, działacze i pedagodzy Akcji Katolickiej wiele uwagi poświęcali szczególnej roli kobiety w rodzinie. Jako zwięzła ilustracja tego zagadnienia służyć może stwierdzenie zawarte w referacie Zofii Włodkowej, wygłoszonym podczas I zjazdu katolickiego, w którym, wyrażała przekonanie, że nikt nie może zastąpić kobiety „w wychowaniu dzieci, strzeżeniu atmosfery rodzinnej, strzeżeniu miłości i zwartości rodzinnej”⁴⁴. Hierarchia osób w rodzinie określona przez św. Augustyna, a potwierdzona przez Piusa XI, podporządkowywała żonę oraz dzieci mężowi, przyznając jednak żonie jako matce pierwszeństwo w wychowaniu dzieci. Sądzono, że najważniejszym zadaniem życiowym kobiety jest małżeństwo i macierzyństwo, a pełnię rozwoju osobowości osiągnąć może właśnie jako dawczyni życia. Te poglądy z kolei decydowały o bardzo krytycznym stosunku Akcji Katolickiej wobec haseł i ruchu emancypacji kobiet. Postrzegano je bowiem jako istotne zagrożenie dla funkcjonowania wychowawczego rodziny⁴⁵.

Wiele małżeństw, a nawet rodzin przynależało do stowarzyszeń Akcji Katolickiej. Stwarzało to okazję do poznawania nauki katolickiej o małżeństwie i uświęcenia życia rodzinnego. Jednym z podstawowych zadań statutowych związków (kolumn) Akcji Katolickiej, szczególnie mężów i kobiet, było tzw. „urobienie” rodzinne, ze szczególnym uwzględnieniem obowiązków macierzyńskich i prowadzenia gospodarstwa domowego. W ramach tych związków prowadzono, w różnych zresztą formach, systematyczną edukację pedagogiczną, której przewodnim motywem było kształtowanie wśród „mężów i kobiet” chrześcijańskich poglądów na małżeństwo i rodzinę, w tym zagadnienie opieki nad dzieckiem⁴⁶. By zaradzić niebezpieczeństwu patologii rodzinnych i błędom wychowawczym rodziców, Akcja Katolicka zgłosiła potrzebę powoływania specjalnych studiów dla rodziców, po-

⁴³ Ks. S. Bross, op.cit., s. 58.

⁴⁴ Z. Włodkowa, Kobieta a zagadnienie rodziny. W: Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego..., s. 423.

⁴⁵ M. Śliwińska-Zarzecka, Praca zarobkowa kobiet a życie rodzinne. W: Rodzina. Pamiętnik I Katolickiego..., s. 432-448.

⁴⁶ L. Civardi, op.cit., s. 100, 185-188.

święconych problemom psychologii i wychowania dzieci i młodzieży. Miały być one nastawione na uczenie sposobów poznawania dziecka w poszczególnych okresach jego rozwoju⁴⁷.

Liczne wydawnictwa oraz praktyczna, codzienna działalność Akcji Katolickiej w Polsce w latach 1930-1939, dowodzą, iż zgodnie ze wskazaniami Piusa XI problemy rodziny, a szczególnie wychowanie w rodzinie, były w centrum jej zainteresowań i prowadzonych przez nią form pracy apostołskiej.

⁴⁷ A.S., Potrzeba studiów wychowawczych dla rodziców. W: *Poznajmy dziecko. Ku szczytom. Dział Wychowawczy* nr 1, Wilno 1938, s. 3.

**FAMILY AS THE SUBJECT OF INTEREST OF AKCJA KATOLICKA
(CATHOLIC ACTION) IN POLAND (1930-1939)**

Summary

Established in Poland in 1930, Akcja Katolicka (Catholic Action) was, like its local branches operating in Western Europe, to co-ordinate activities of various catholic societies, actually to unite them. Its development was very dynamic; the societies grouped in Akcja Katolicka in Poland numbered six hundred thousand members in 1937. Among many areas and forms of activities of Akcja Katolicka (apostolic, social and economic, cultural and educational), the work for the family came to the fore. Considering the occurrence of the signs of the crisis of the family and marriage, Akcja Katolicka took measures to counteract this phenomenon and initiated a sweeping action called 'defensive action for the sake of home'. The whole of work of Akcja Katolicka in 1932 was officially devoted to family problems. Various forms of activities, including the popularisation of pedagogical literature concerned with family life and education, were taken to this end. A specific model of marriage and family considered as an educational environment were worked out and disseminated. The reconstruction of this educational model is the purpose of this article.